

Pogocsál . . .

írta: DOMOKOS PÁL PÉTER dr. (Budapest)

A hazai folyóiratok közül a MAGYAR NYELVŐR foglalkozott a moldvai csángók magyar nyelvével. Ez a lap abban a szerencsés helyzetben volt, hogy ROKONFÖLDIVEL, irodalmi körökben mindenki által nagyrabecsült P. INCZE JÁNOSSEL közvetlen kapcsolatot tarthatott és így népdalszövegeket, szokásleírásokat szó értelmezéseket és nyelvi magyarázatokat első kézből kapott a kiváló írótól. Kár azonban, hogy mind INCZE JÁNOS, mind a későbbi kutatók legnagyobb része a "déli-csángó" területről tájékoztatnak csupán. A kétségtelenül értékesebb, érdekesebb és régibb s így fontosabb "északi-csángók" nyelvéről igen kevés anyagunk van és így tájékozottságunk sem kielégítő. VICHMANN szótára az északi csángók szókincsét együtt hozza a "hétfalusiakéval" s így az északi csángók nyelvi sajátosságain a kevés anyag miatt zavartalanul alig tanulmányozhatók.

Az északi csángók néhány fontos és érdekes szövegét a józamatu RUBINYI MOZES tette közzé "Az ember élete" című anekdótánai nyelvi érdekességeivel, melyekben az első tekintetre világirodalmi kapcsolatok csillannak meg. A jelzet anekdóta édes testvére "Az életkorunk" c. változat, melyet a GYÖRGY LAJOS-féle könyv 55. szám alatt közöl és melynek a gyökerei a K. u. III. századig nyúlnak vissza!

Az 1958. évi moldvai utam alkalmával az északi csángók falvaiban, köztük Szabófalván is megfordultam. Hosszasan hallgatva az őslakók beszélgetéseit, az volt az érzésem, mintha a legrégebb magyar írások csodálatos módon életre kelték volna és

hozzám szólának. Az ősi faluban megismerkedtem egy 1914-ben született csángó költővel LAKATOS DEMETERREL, aki 150 versét adta át elolvasásra. A költőt a "csángó-magyar esték" tartására a székely városok többiben meghívták. Ezekre az alkalmakra saját népet jellemző és ismertető verseket írt. Székelyudvarhelyen mondotta el az alább közölt versét, amely egyetlen olyan régi magyar ígéről szól, melyet szótáriródmunk csak egy része ismer, de a többsége "kiveszett"-nek, vagy kiveszendőnek hirdet, míg a legtöbb egyszerűen nem is említi. Ime a magyarul írni-olvasni soha sem tanult költő verse eredeti írásában és párhuzamos, valószínűleg azonosító szövegben.

Szeretnek egy trefat mondny meg egy kycsinyt kacagni
(Szeretnék egy tréfát mondani meg egy kicsit kacagni)

Nem szeretem csangu ostend szekakban mar aludni,
(Nem szeretnék csángó estén székekben már aludni,)

Nem beszilek hazudsagot, eszt mar látám ket szemvel
(Nem beszélek hazugságot, ezt már láttam két szemmel)

Kantor Jonás a falunkbol pogocsal az istenvel.)
Kántor Jónás a falunkból pogocsál az Istennel.)

Pogocsa! Csnguknál tréfa! Szazad szazad után szalad
(Pogocsa, a csángóknál tréfa. Század század után szalad)

Nuk így kaptuk eszt vinektul es ez tova mar marad,
(Mi így kaptuk ezt a vénektől és ez tovább így marad.)

Nyarand el ment a Kantarunk Moldovara foghian halat
(Nyáron elment kántorunk a Moldvára, hogy fogjon halat)

Hiszem, hogy magik es tudiak, prezlibe rantat jó falat
(Hiszem, hogy maguk is tudják, hogy prézliben rántva jó falat.)

Es ka kycsi bor is lehet, kantarunk mar valaky
(És kicsi bor is akad, kántorunk már valaki)

Imádja a prezlis halat, más ebéd nem kell neki.
 (Imádja a prezlis halat, más ebéd nem kell neki.)

De a nagy bai, kérem szípen, az vult: halat nem fogott
 (De a nagy baj, kérem szépen, az volt, hogy halat nem fogott)

El karalt egy nyári napiat, magába zöreg dondogat...
 (Elkárolt egy nyári napját, magában az öreg dondogott...)

Tuta szighiny hond mi varia! Azirt reszketett a maia.
 (Tudta szegény, otthon mi várja, azért reszketett a mája.)

Felesighnek a foluba, mind rosz molom vult a szaia
 (Feleségének a faluban, mint rossz malom járt a szája,)

Semmiirt a kantarunkat ivel-napval mindig rakta
 (Semmiért a kántorunkat éjjel-nappal mindig rakta,)

Nem ezer mar eghisz talat igazand veihez vakta.
 (Nem egyszer már az egész tálat igazán fejéhez vágta.)

Neky kezdet imatkazni, bisztas Istent be csapja
 (Neki kezdett imádkozni, biztos Istent becsapja,)

Hogy valamely hunzugsagval halat vizbul ky foghia,
 (Hogy valami huncutsággal halat vizből kifogja.)

Elighirte pom an a ba! esetleg ha meg foghia,
 (Eligérte pománába, esetleg ha megfogja,)

A foluba szighineknek ti meg sütve ky agya.
 (A faluban a szegényeknek ő megsütve kiadja.)

Most levesvel meg elikszik a hálnak a farkabul
 (Most levestel megelégszik a hálnak a farkából,)

Egyenek a szighinek is mar ecer a morkabuk
 (Egyenek a szegények is már egyszer a markából (?))

De nem hiaba imatkazat, horoghia a viz alatt
 (De nem hiába imádkozott: horogja a víz alatt)

Mig huzat egy pipa füstet, meg fokta a nagy halat.
 (Mig huzott egy pipafüstöt, megfogta a nagy halat.)

Nem mig fért már a büribe, neky kezdet tancolny
 (Nem fért már meg a bőrében, neki kezdett táncolni)

Hal izlistul neky kezdet kantorunk üresbe nelny
 (Hal izétől neki kezdett kántorunk üresben nyelni)

Nogyan kevely vult a Janás, minha arany halat fogott!
 (Nagyon kevély lett a Jónás, mintha aranyhalat fogott (volna))

Lelke, baiusza es szive, maia is mar kacagagtot,
 (Lelke, bajusza és szive, mája is már kacagagott (?))

Ez mar igazi szerencse ! Syemit gyönyörü halrul
 (Ez már igazi szerencse! Szemét a gyönyörű halról)

Nem vete minha tartata, Jóistent a labatul,
 (Le nem vette, mintha tartotta volna a Jóistent a lábától)

Simogata hálnak hatát, alig varta haza meny,
 (Simogatta a hálnak a hátát s alig várta hazamenni,)

Prezlibe mar rantat mag borsalt falatat edny.
 (Prezliben már rántott, megborsozott halat enni.)

Mind orvend a felesighe meg lasa a nagy halat!
 (Mint örvend (majd) felesége, meglátva a nagy halat!)

Nem mig relunek a talak, feihez vagy padalat
 (Nem "meg"repülnek a tálak fejéhez vagy a pad alatt...)

Meg is foghia mar csukálny (!) érdemes, nem hasztalan
 (Meg is fogja már csókolni, érdemes, nem hasztalan)

Mikor el nyuicsa a kantar, nagy halat az asztalon
 (Mikor elnyújtja a nagy halat a kántor az asztalon,)

El bamulva nezi halat !!! Szighineknek ighirve
 (Elbámulva nézi a halat!!! Szegényeknek ígérve...)

A versben jelentkező adat: "Mi is így kaptuk a vénektől" arra ösztökél bennünket, hogy meghatározzuk az időt, amikor ezek a "vének" ezzel a szóval éltek és úgy használták az egész szócsoportozatot, hogy azt szájról-szájra adták elennyira hogy az még ma is élő maradt. Szótárirodalmunk segítségével próbáljuk tehát a szócsoport korát meghatározni.

A MAGYAR NYELV MUTATÓJÁ-ban nem szerepel a szó. Legfrissebb előfordulása WICHMANN szótárban szerepel: pogosal, pogosal-tam, pogosal-ni = Scherzen, Spass treiben. -Pogosas, pogosassak = spasshaft, komisch, Scherz, Spass.

MUNKÁCSI BERNÁT két helyen foglalkozik a kérdéses szóval: "A moldvai csángók nyelvjárása" c. tanulmányában és "Adalékok a magyar szókincs szláv eredetéhez" című cikkében. Ő is így használja a szót "pogocsál = tréfál". Ez a szerző egyébként igaztalanul szlávnak minősíti a szó eredetét.

BEKE ÖDÖN nagyobb látszögből vizsgálja a szót és annak szláv eredetét illetően nem ért egyet az előbbi szerzővel: "Ujabb adalékok az elvonáshoz" c. írásából olvashatóan: "pakos Nad, v. ö. PAKOCS családnevekkel, -továbbá pakoch a Cornides Codexben, ugyancsak pagisca a Székely Oklevéltárban. - Ugyanigy pogocsa A Moldvai M. T. Szótárban = tréfa. Ugyanigy pakochas 1493-ban az Oklevél Szótárban 3 scherzen, spassen. . Munkácsi Nyr. 13. :313 a szerb-horvát "pogotati" = raten, erraten, treffen ígével egyezteteti, de sem alakra sem jelentésre nem kifogástalan az egyeztetése. "

ZOLNAY GYULA: "A budapesti és németújvári glosszák" c. munkájában (1) "pakocsás" annyi mint "jocous" (tréfás) Idézi a schlagli szójegyzék pokocsás alakját.

Egy B. J. jelzésű névtelen író "Három kis könyvecske magyar irodalmunk köréből" címmel kifogásolja a szerkesztő: "mert nem pakocsából avagy sibságból műveltem" - mondatát és mindjárt magyarázza is a szót: A pakocsa tréfát jelent, de a sibság nem egyjelentésű vele. " (2)

Egy másik névtelen író cikkében a következő szöveg olvasható: "PAKOTS képviselő és író neve valószínűleg

azonos a "pakcsa" "jocus", "lusus", "Scherz", "Spas" szóval, mely NÁDASDI TAMÁS egyik levelében "pakocs" alakban fordul elő". (3)

KALMÁR ELEK: a besztercei szótárról írt tanulmányában az 1254. szám alatt említi "pagacha", "pakacha" előfordulást amely azt jelenti, hogy az 1410 táján készült szójegyzékben már írott formában is szerepelt a szó-(4).

SZARVAS-SIMONYI M. Ny. Sz. közlése szerint: pakocsa - pagisca a Székely Oklevéltár I. 297. szám alatt is idézve van. - CORNIDES Kódex: "... Ne lelessek ty bennetek parazna hahotalas, ne szemeremtelen rut pakochas... " (277.) NÁDASDI levelezése: "... Hol Kigelmed az török nyelvről ír én nekm bizony nem vettem volt pakocsra... " (70. levél.) ÉRSEKÚJVÁRI kódex: "... Chazar hallyad tanachomat, en megallom boz wsagodat, way megh ewwel pakochaltal es wele kent nem wallottal" (508/b.) GRITTY-ről: "G. látván, hogy az erdélyiek nem pakocsálnak... (Mon, Irók. III. 37.)

CZUCZOR-FOGARASSI M. Ny. Sz. közlése: "Pakocsa" törzsök, melyből pakocsál, pakocsás, származékok erednek. Jelent gunyvetést. Nem igen ismert szó. Pakocsál: kinevet, kigunyol valakit vagy valamit. Ironice tréfál pakocsál, PÁZMÁNY PÉTER "Vaj még evvel pakocsáltál - És vele ként nem vallottál" (Katalinverseslegenda.)

BALLAGI M. : M. Ny. Sz. szerint: "Pakocsál" a. m. gunyol, kinevet valakit - vagy tréfálkozik, csufolódik, ironice tréfál, pakocsál, csufolkodva beszél, Melléknévként: gunyoros, csufondásros stb.

BALASSA JÓZSEF : M. Ny. Sz. szerint ugyanaz, mint az előbbi: bohóskodik, gunyolódik, Kihalt szó -.

SZAMOTA-ZOLNAI : "Pakocsás" = jocosus, scherzhaft, spasshaft. - Személynévként 1493-ból: GREGORIUS PAKOCHAS (Körmend Acta III/3 Ötvös 71.)

Az eddigikeben bemutatott 18 forrásból a következő statisztikai összegezést állíthatjuk fel:

6 nem ismeri a szócsoportot

6 esetben a jeletés:tréfál, scherzen, jocos stb.

2 "kihalt" illetve "kevésbé ismert" szónak minősíti

2 szerint "gunyol" értelemben használatos,

1 kettős aktivitást:tréfálást-gunyolódást tulajdonít neki

1 nem közli a szó jelentését.

Ezek alapján könnyű látni, hogy a szakirodalom statisztikája nem nyújt a szócsoport jelentését illetően megnyugtató, egyértelmű tiszta képet. Ezért érdemes újabb források útján végső és elfogadható megoldást keresni, különösen pedig azok kronológiai sorrendbe állításával.

1. - A szakirodalomban említett Székely Oklevéltári "pagicsa" adat az Országos Széchényi Könyvtár egy kéziratában (1) értelmezésével együtt így olvasható: "...A tizenkét ember nem vészik pagitsiára, haza izennek a föld népének ilyen szóval..." Pagitsiara annyit térszen, mint tréfára, bolondságra." a másolatokból ismert, sokszor idézett oklevél kezdőszavai szerint Kászon-szék elvállása Zsigmond király moldvai útja alkalmával, 1390 táján történt. Így a tanulmányozott szó legelső előfordulása a XIV. század vége, "pagitsia" formában. Az ÉDER-féle másolatban találkozunk a szó legelső értelmezésével is és ÉDER a XVIII. század fordulóján dolgozott (6).

2. - A Besztercei Szójegyzék, amely 1410 táján íródott "pagacha, - pakacha" formákban említi. Jelentése=pogácsa.

3. - A SCHLAGLI Szójegyzék, amely 1415 táján készült szócsoportunk a következő formákban szerepel:

678. jocus = pakcha

679. iocosus = pakchas

2019. icolator = kurvas pacochas

2070. iocus = pacocha

2071. iocosus = pacochas

4. - A "Sermones Dominicales" -Vasárnapi prediká-

ciós könyv II. kötetének 288. lapján latinba ágyazva találjuk magyar szavunkat: "Queritur hic breviter, utrum omne mendacium sit peccatum?---Primum est mendacium locutionis, et hoc est triplex:unum est jocosum -pakacha- quod est in hominibus. ." Ez a szöveg 1443-1470 között íródott. HORVÁTH JÁNOS "A magyar irodalmi műveltség kezdetei" c. kötetében (95. old.) hangsúlyozza, hogy: "...A Schlagliben a sok hangszernév(kürt, gajd, sip, stüvöltő, dob, hegedű, lant) mellett a mulattatók foglalkozásnevei fordulnak elő tömegesebben: kürtös, sipos, dobos, a palpominus megfelelőjeként közölt "igrech" s a "pakocsás"-nak, tehát játékosnak, bohóskodónak értelmezett jaculator". Egy későbbi részben a Budapesti Glosszákról beszélve a pakocsás szót, mint a "mendacium jocosum" magyarját említi. (7 és 8.)

KARDOS TIBOR: "A magyar vigjáték kezdetei" címmel a KODÁLY EMLÉKKÖNYVBEN közölt tanulmánya soraiban a szóról szintén említést tesz, a Schlagli-féle Szójegyzékkel kapcsolatosan: "...a jocator magyar fogalma így van jelölve: kurvas pacochas" amelyben a pakocsa tréfát jelent. (9. jegyzet).

5. - 1493-ban mint személynév szerepel a tárgyalt szó mégpedig GREGORIUS PAKOCHAS formában. (10)

6. - A kódexek sorából a CORNIDES(1514-19), a HORVÁTH (1522), ÉRSEKIJVÁRI (1529-31), valamint a nagy levélgyűjteményekből a NÁDASDI és PÁZMÁNY PÉTER-félék, mindannyian tartalmazták a tanulmányozott szócsoportot,

7. - A BARABÁS SAMU által kiadott Székely Oklevéltár befejező kötete 326., 328., 333. és 334. oldalain szerepelnek Pagocza és Pagoccha alakban, mint Torda-megyei helynevek a BÁTHORY ZSIGMOND által kiadott egyik oklevélben. Ugyanennek a falunak a nevét említi az ENDES család levéltári könyve a 23. s 46. lapokon Pagocsa formában. De ismeri e falunevet DVOR-ZSÁK JÁNOS is az általa kiadott: "Magyarország Helységnevtára"

címmel, ahol az előbbi Pogocsa szintén előfordul. Az 1913. évi Schematizmus Mezőpagocsát Mezősámsond filiájaként említi meg.

A kronológiai sorrendbe szedett előfordulások alapján a következő csoportosításokat végezhetjük:

pogocsa		
pagacsa	=	tréfa
pagocsa		
pogocsál		
pagacsál	=	tréfál
pagocsál		
pogocsás		
pagacsás	=	tréfás, bohóskodó, játékos
pagocsás		
pakocsás		

amelyek a joculatornak és származékszavainak megfelelő magyar szavai. LAKATOS DEMETER szavaival élve: "Pogocsa csángóknál tréfa". A csángó költőnek ez a kifejezése a pogocsál igének eszmei tartalmát scénikusan, egyetlen élő személy és több képzelt szereplővel félreértés nélkül tisztázza: =tréfát üz.

A sz. nak Moldvában élő előfordulása alapján arra gondolhatnánk, vajon nincs-e eshetőség ez esetben kölcsönszóról? A magyar tréfa román megfelelőiben: glum a vagy batjocoria a tárgyalt pogocsa szóval semmi féle közösséget nem mutat. Így a szabófalvi csángóknak ezek szerint nem volt szükségük kölcsönzésre. Meg volt rá ősi szavuk és használták, használják még ma is.

Hisszük, hogy a hiteles magyar szó hiteles környezetét elég bőséggel és körültekintéssel tártunk fel és ezzel magyar voltát és tisztelgetreméltó korát igazoltuk...

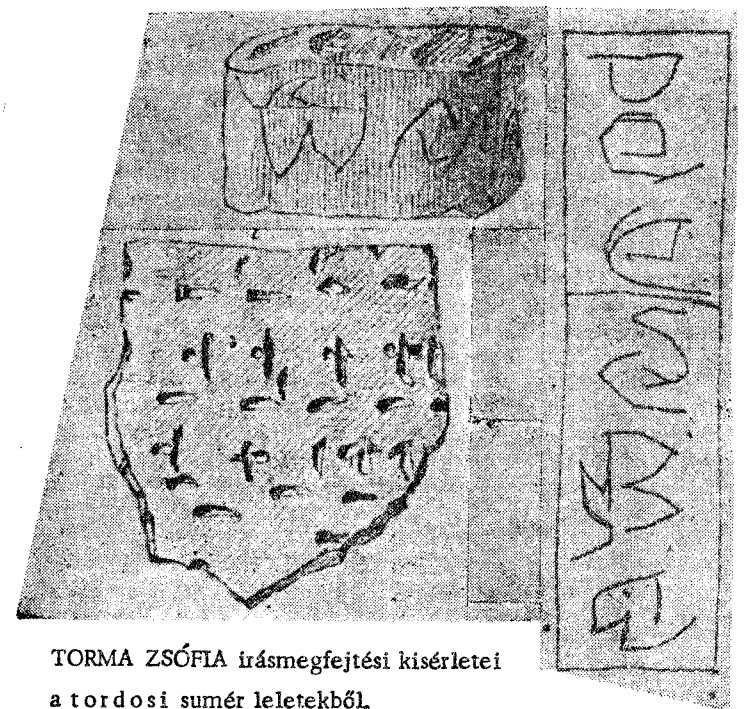
JEGYZETEK:

1. - Nyelvőr, 39 (1910) 472. 2. - U.. 50 (1919) tanulmánya.

220

3. - U. o. 58 (1928) 156 4. - Nyelvtudományi Közlemények
23 (1893) 234 lap. 5. - FOL. HUNG. 64: "Kászon széke
Csik székétől elválásának LÁZÁR BÁLINT által lett hajdani elválásának leírása." V. ö. :Cathalogus MSS. Josephi Caroli Eder p. 17.
6. - SZINNYEI J. : "Magyar Irók élete". 7. - HORVÁTH J. : I. m. 95.
8. - U. o. 97 lap. 9. - Emlékkönyv KODÁLY ZOLTÁN 70. születésnapjára" 133-167 old. 10. - SZAMOTA-ZOLNAI M. O. Sz.

*

TORMA ZSÓFLA írásmegfejtési kísérletei a tordosi sumér leletekből.